

Юрій Недужко
Київ

БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ЗА ДЕМОКРАТІЮ ТА ДЕРЖАВНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ 70-Х – ПОЧАТОК 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)

В даній статті висвітлено боротьбу української діаспори за демократію та державну незалежність України наприкінці 70-х – на початку 90-х років ХХ століття; прослідковано вплив «холодної війни» на активізацію зарубіжної української громади, проаналізовано результати найбільших міжнародно-інформаційних кампаній української діаспори, підсумовано наслідки правозахисної діяльності закордонних українців, відмічено значний внесок української діаспори країн Заходу у поширення демократії, здобуття та розбудову державної незалежності України.

Ключові слова: *закордонне українство, відзначення Тисячоліття Хрещення України-Руси, вшанування жертв Голодомору 1932-1933 рр., правозахисна діяльність, державна незалежність.*

The focal point of this article is to enlighten Ukrainian diaspora's struggle for democracy, independence and sovereignty of Ukraine in the late 70 – early 80s of the XX century; to trace the “cold war” influence on activation of the Ukrainian community abroad; to analyze the results of the Ukrainian diaspora's biggest international information campaigns; to sum up the consequences of Diaspora's legal activities and to mention Western emigration's significant contribution to democracy amplification and obtaining of Ukraine's independence.

Key words: *Ukrainian diaspora, Millenium of the Christianization of Kievan Rus' celebration, mourning for the victims of Holodomor of 1932-1933, human rights activities, State independence.*

Актуальність теми дослідження безпосередньо пов'язана із сучасністю та лежить в площині державної політики по відношенню до української діаспори, зокрема, в контексті співпраці України із зарубіжними українцями. Важливе значення представлене дослідження має для розвитку історичної науки, адже висвітлення участі української діаспори у процесі становлення і розбудови незалежної демократичної України, насамперед, лобіювання національних інтересів нашої держави на міжнародній арені та в різних країнах світу, до цього часу не було предметом спеціального історичного до-

слідження та є «білою плямою» української історіографії.

Необхідно відмітити, що наша держава виділяє як пріоритетний напрямок поглиблення контактів і налагодження тісних взаємовідносин з українською еміграцією. Про це, зокрема, свідчать прийняття Верховною Радою України 4 березня 2004 року Закону України «Про правовий статус закордонних українців», розробка та реалізація Державної програми «Українська діаспора до 2000 року», Національної програми «Закордонне українство на період до 2005 року», Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2010, Національної концепції співпраці із закордонними українцями. У Конституцію України включена спеціальна стаття 12, яка проголошує: «Україна дбає про задоволення національно-культурних потреб українців, які проживають за межами держави»¹.

Президент України В.А. Ющенко виступаючи перед українською громадою Чикаго 5 квітня 2005 року, під час Державного візиту до США, зокрема, наголосив: «Як Президент нової України дякую Вам за любов до нашої Батьківщини! У важкі часи саме від вас світ дізнавався правду про Україну... Цілому світові ви нагадували, що Україна є, що наша нація жива і виборює своє місце під сонцем. У всіх кінцях ви були послами майбутньої України, коли її ще не було на карті. Ви маєте знати – в тому, що вільна і незалежна Україна відбулась, є й ваш величезний внесок!... Вірю, що всі українці разом зроблять Україну щасливим домом для нашої великої української родини. Під одним дахом зберуться всі її дочки і сини. Ми маємо вірити в це і наближати цей благословенний час!»².

У 2008 році Прем'єр-міністр України Ю.В. Тимошенко розпорядженням Кабінету Міністрів України № 668-р. затвердила «План першочергових заходів щодо розвитку зв'язків з українцями, які проживають за межами України, із збереження, захисту та популяризації культурних надбань українства у світовому цивілізованому просторі на 2008 – 2009 роки», а також провела реорганізацію органів державної влади України, відповідальних за співпрацю із закордонними українцями³. У Державному бюджеті України щорічно на постійній основі передбачені кошти на підтримку зарубіжних українців.

На жаль, не так багато наукових праць присвячено різним аспектам боротьби української діаспори за демократію і державну незалежність України⁴. Комплексного історичного дослідження згаданої проблеми на жаль не існує. Автор зацікавився згаданою тематикою та присвятив їй ряд наукових праць⁵.

Метою представленої статті є висвітлення боротьби української діаспори за демократію та державну незалежність України наприкінці 70-х – на початку 90-х років ХХ століття. Серед завдань публікації дослідити вплив «холодної війни» на активізацію зарубіжної української громади, висвітлити результати найбільших міжнародно-інформаційних кампаній української діаспори, проаналізувати підсумки правозахисної діяльності закордонних українців, вивчити допомогу зарубіжних українців національно-демократичним силам в УРСР, а також лобіювання питання про визнання державної незалежності України перед органами влади країн Заходу.

1. Вплив «холодної війни» на активізацію української громади країн Заходу.

Наприкінці 70-х – на початку 80-х років минулого століття відбулася активізація боротьби організації української діаспори за демократію та державну незалежність України. Це було викликано, в першу чергу, новим загостренням «холодної війни», до якого привели введення Радянської армії до Афганістану в 1979 році та надзвичайного стану в Польщі в 1981 році, з одного боку, а також прихід до влади в ряді країн Заходу консервативних політиків, налаштованих на конфронтацію відносно між двома провідними політичними системами світу. Це, насамперед, Маргарет Тетчер, яка очолила Кабінет Міністрів Великобританії в 1979 році, та Рональд Рейган, який при підтримці Республіканської партії став Президентом США в 1980 році. Вони, як і найбільш консервативні кола католицького духовенства, суттєво підтримали нового главу Ватикану і Римо-Католицької церкви Іоанна Павла II, зважаючи на його антикомуністичні погляди.

Допомога США «нікарагуанським контраст» та програма СОІ «Зоряних війн», висунуті президентом США, як і нова «східна політика» Ватикану, спрямована на підтримку «Східних католицьких церков», перш за все, Литовської та Української греко-католицької церкви, явно суперечили інтересам СРСР.

В результаті спецслужбами, дипломатичними каналами та засобами масової інформації країн обох протилежних блоків були розгорнуті могутні інформаційні кампанії. Активно проходила «гонка озброєнь». Ситуація у світі все більше загострювалась. Українська громада країн Заходу вирішила використати згадане політичне становище в світі для того, щоб нанести могутнього удару по міжнародному іміджу СРСР та авторитету органів влади Радянського Союзу

в середині країни.

Представники української діаспори, були в першу чергу громадянами країн Заходу. Відповідно їхній світогляд формувався під впливом західних ідеології та стандартів бачення і розуміння подій у світі. З іншого боку, вони становили частину українського народу поза межами Батьківщини. Велику частину еміграції склали ті, хто свого часу покинув Україну, побоюючись репресій з боку уряду СРСР. На Заході вони активно відстоювали ідею незалежної демократичної Української держави.

Таким чином, для більшості українських організацій діаспори ситуація, яка склалася у взаєминах між обома військово-політичними блоками, давала додаткові стимули та створювала сприятливі умови для розгортання успішної антирадянської діяльності. Українська діаспора брала активну участь в «холодній війні», виступаючи на боці Заходу, але як окрема політична сила. Якщо для країн Заходу «холодна війна» була важливим засобом збереження своїх провідних позицій у світі, недопущення експансії СРСР, то для української діаспори, участь в «холодній війні» передбачала покращення становища з правами людини, легалізацію УГКЦ і УАПЦ в УРСР та створення незалежної Української держави. Проте загалом інтереси обох сторін співпадали.

Кінець 70-х – 80-ті роки ХХ століття стали часом масштабних міжнародно-інформаційних кампаній української діаспори спрямованих на захист прав людини, поширення в країнах Заходу правдивої історії України, дискредитацію радянської влади та відродження державної незалежності України. Серед них, зокрема, чільне місце займають кампанія по відзначенню Тисячоліття хрещення Русі-України, кампанія з висвітлення правди і вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні, кампанія допомоги жертвам Чорнобильської катастрофи, акція деколонізації СРСР, акція протидії русифікації, акція «Чорної стрічки», акція висвітлення правди про Вінницьку трагедію. Важливе значення в боротьбі за демократію та державну незалежність України належало також правозахисній діяльності та участі закордонних українців у Гельсінкському процесі.

Активну участь у них брали Світовий конгрес вільних українців, Державний Центр УНР в екзилі, ІСНО, СУВФ, УДР, Американці в обороні людських прав в Україні, Український конгресовий комітет Америки, Українсько-американська координаційна рада, Комітет українців Канади, Союз українських організацій Австралії,

Координаційний осередок українських громадських центральних установ Європи, Світова федерація українських жіночих організацій, УГКЦ, УАПЦ, УПЦ США, УГПЦ Канади, Українське євангельсько-баптистське об'єднання Північної Америки, Український народний союз, Український братський союз, Пласт, Спілка української молоді, Українська вільна академія наук, Наукове товариство ім. Шевченка, Українське історичне товариство, Український католицький університет, Український вільний університет, Український науковий інститут Гарвардського університету, Канадський інститут українських студій Альбертського університету та багато інших.

2. Кампанія по відзначенню Тисячоліття хрещення Руси-України.

В 1977 році провідні громадсько-політичні, наукові і релігійні діячі діаспори прийшли до висновку про необхідність розгортання великомасштабної ювілейної кампанії по відзначенню Тисячоліття хрещення Руси-України, яка повинна була суттєво вплинути на процеси в середовищі української еміграції та становище в галузі дотримання релігійної свободи в СРСР і УРСР.

Підготовка ювілейної кампанії передбачала два напрямки діяльності: внутрішній, спрямований на консолідацію і відродження української громади, припинення негативних тенденцій в її середовищі, і зовнішній, що передбачав, з одного боку, зміцнення позицій української громади в країнах проживання, а з іншого – підтримку легалізації в СРСР «катакомбної» УГКЦ та УАПЦ, нормалізацію становища з правами людини в Радянському Союзі та створення у перспективі незалежної Української держави.

З метою залучення фінансових коштів на проведення кампанії було організовано ряд фондів, оголошено збіркові акції серед української громади, здійснені заходи для отримання фінансування з боку владних структур країн Заходу.

Ознайомлення з основними заходами і подіями в ході підготовки і відзначення українською діаспорою Тисячолітнього ювілею хрещення Руси-України дозволяє виділити такі основні періоди цього процесу:

- Перший – 1977 – 1983 рр. Релігійні і наукові організації української діаспори, в першу чергу, УГКЦ, УАПЦ, УГПЦ Канади, УПЦ США, УВУ, УКУ і УНІГУ створюють організаційні комітети для відзначення ювілею, наголошуючи на важливості спільного екуме-

нічного відзначення Тисячоліття хрещення Руси-України.

- Другий – 1983 – 1986 рр. До участі в кампанії активно залучаються центральні й крайові громадсько-політичні, наукові, професійні, жіночі й молодіжні організації. Створюються громадські та наукові комітети для відзначення важливої історичної події. При цьому, велика увага звертається на політичний бік справи: дотримання прав людини і релігійної свободи, легалізацію УАПЦ та УГКЦ в СРСР, увага зарубіжної громадськості акцентується на залежному статусі України в СРСР та прагненні її народу до волі й незалежності.

- Третій – 1987 – 1988 рр. Найактивніша стадія кампанії. У ній беруть участь майже всі організації української діаспори в країнах Північної та Південної Америки, Західної Європи та Австралії. Велика увага приділяється залученню до участі в кампанії офіційних осіб та зарубіжної громадськості. В столицях і багатьох містах країн Заходу проводяться різноманітні урочисті заходи. Спільне світове понадконфесійне відзначення Тисячолітнього ювілею християнства в Україні проходить в листопаді 1988 р. на V Конгресі СКВУ в Торонто. Кампанія поширюється на країни Східної та Центральної Європи, зокрема, Польщу і Югославію та УРСР, де в Києві, Харкові, Одесі, Львові, Івано-Франківську, Зарваниці, Грушеві відбуваються неофіційні відзначення Тисячоліття хрещення Руси-України.

- Четвертий – 1989 – 1990 рр. Завершальні заходи ювілейної кампанії. 1 грудня 1989 р. Президент СРСР Михайло Горбачов та Глава Ватикану і Римо-Католицької церкви Іоанн Павло II домовляються про відновлення дипломатичних стосунків між обома країнами та легалізацію УГКЦ зі вступом в дію нового радянського Закону про релігію. У 1989 р. була легалізована УГКЦ, а в 1990 р. – УАПЦ.

Міжнародно-інформаційна кампанія української діаспори по відзначенню Тисячоліття хрещення Руси-України проводилась у формі:

1). Організації чисельних з'їздів крайових і центральних установ української діаспори, присвячених ювілею, з поширенням відповідних закликів і звернень до української діаспори, представників влади і офіційних осіб країн Заходу з приводу недотримання прав людини і релігійних переслідувань в СРСР, фальсифікації української історії та привласнення українського ювілею представниками РПЦ і Радянського Союзу;

2). Проведення акцій протесту: мітингів, маніфестацій, пікетувань посольств СРСР, «молитовних стійок» з вимогами легалізації

УАПЦ та УГКЦ в Україні, дотримання прав людини, ліквідації колоніального статусу України;

3). Поширення листівок, інформаційних матеріалів серед офіційних осіб і громадськості країн Заходу, організації інформаційної кампанії в українських і зарубіжних засобах масової інформації;

4). Організації обговорення на сторінках української преси становища в українській діаспорі в зв'язку з асиміляційними процесами в її середовищі, позиції стосовно ювілею, потреби консолідації навколо спільного відзначення ювілею, активного залучення до участі в кампанії української молоді;

5). Організації наукових симпозіумів, конгресів і конференцій як виключно українських, так і спільно з науковими установами країн Заходу та за участю науковців з УРСР для пропаганди і популяризації історії України серед української і зарубіжної громадськості, здійснення з цією метою наукових проєктів, яскравим прикладом яких є Гарвардський проєкт;

6). Проведення фестивалів і концертів української народної творчості, виставок українського мистецтва з нагоди ювілею, що сприяло поширенню і популяризації української культури, звичаїв і традицій як серед української, так і іноземної громадськості країн Заходу;

7). Проведення урочистих богослужінь та екуменічних молебнів спільно священнослужителями українських православної, католицької і протестантської церков, представниками духовенства західних країн, посвячення новозбудованих українських храмів з нагоди ювілею, що сприяло підвищенню авторитету українських церков, зближенню позицій і певній консолідації УГКЦ і УАПЦ, відродженню релігійності серед українського суспільства і особливо серед молоді, приверненню уваги до трагічної долі українських церков в УРСР і релігійних переслідувань в СРСР;

8). Організації «років української молоді», зльотів молоді, спортивних олімпіад, конкурсів на кращі наукові роботи, вірші, твори-есе, малюнки з нагоди ювілею з метою залучення молоді до активної участі у справах української громади в країнах поселення;

9). Видання наукових праць з нагоди ювілею, присвячених історії України, релігієзнавству і філософії, творів української літератури;

10). Відкриття пам'ятників князю Володимирі і княгині Ользі, українських культурних осередків, виготовлення пам'ятних таблиць, ювілейних медалей, марок, святкових карток, листівок, емблем і альбомів для поширення інформації та увіковічення пам'яті

про ювілей;

11). Організації урочистих святкових заходів з нагоди ювілею в 1987 – 1988 роках в найбільших містах та столицях країн Заходу, зокрема в Вашингтоні, Нью-Йорку, Чикаго, Лос-Анджелесі (США), Оттаві, Торонто (Канада), Римі (Ватикан), Мюнхені (ФРН), Парижі, Ліоні (Франція), Мадриді, Барселоні (Іспанія), Лондоні (Великобританія), Брюсселі (Бельгія), Відні (Австрія), Пруденстополісі (Бразилія), Канберрі, Сідней, Мельбурні (Австралія), Буенос-Айресі, Бериссо (Аргентина), Енкарнасьйоні (Парагвай) та інших за участю іноземних офіційних осіб і громадськості з метою привернення їхньої уваги до проблем української діаспори та України⁶.

Таким чином українська діаспора в рамках проведення ювілейної кампанії передбачила, виробила й здійснила комплексну систему заходів, розрахованих на охоплення практично всіх сфер суспільного життя і діяльності, в першу чергу, громадсько-політичної, релігійної, наукової, культурно-освітньої і виховної. Кампанія носила глобальний характер, охоплюючи територію більше 30-ти країн, розташованих на 5-х континентах. Крім того, великий часовий термін проведення та значні використані кошти зумовили її масштабність і велике громадсько-політичне значення. Як визнання особливих заслуг канадських українців у розбудові держави, під час завершення кампанії в 1989 році 24-им генерал-губернатором Канади став українець Рамон Гнатишин.

В ході проведення ювілейної кампанії активно здійснювалася популяризація української історії, культури, традицій і звичаїв в багатьох країнах світу. Велике пропагандистське значення, в цьому контексті, мали випуск і поширення святкової атрибутики, а також організація ювілейних концертів, виставок мистецтва тощо.

Важлива роль в кампанії належала мас-медіа української еміграції, діяльність яких у цей період була спрямована на пробудження національної самосвідомості й консолідацію зарубіжних українців, їх активне залучення до участі в ювілейних заходах. Під час проведення кампанії мас-медіа виступали «інформаційною зброєю» української еміграції, привертаючи увагу світової громадськості до проблеми недотримання релігійної свободи в СРСР.

Увага органів влади, ЗМІ та громадськості країн Заходу була привернута до заборони діяльності УГКЦ і УАПЦ в СРСР. Інформаційно-пропагандистські акції української діаспори привели до винесення цієї проблеми на міжнародний рівень. Активну участь у її розв'язанні в інтересах української діаспори взяли представники

органів влади країн Заходу під час неодноразових переговорів з урядом СРСР.

До участі в кампанії та підтримці вимог українців організаціям української діаспори вдалося залучити Президента США Рональда Рейгана, віце-президента Джорджа Буша, генерал-губернатора Канади Жан Совеї, прем'єр-міністра Канади Браєна Малруні, Главу Ватикану і Римо-Католицької церкви Іоанна Павла II, королеву Великобританії Єлизавету II, Константинопольського патріарха Димитріуса I, Конгрес США, Сенати Канади і Австралії, губернаторів штатів і провінцій, мерів міст, представників місцевої влади, науковців, релігійних і громадських діячів США, Канади, Західної Європи, країн Латинської Америки та Австралії.

Керівництво США, Канади, представники органів влади країн Західної Європи, Південної Америки та Австралії неодноразово під час проведення ювілейної кампанії підкреслювали відчутний внесок українців в розвиток цих країн, здійснювали підтримку вимог української громади в галузі дотримання прав людини та забезпечення релігійної свободи в СРСР і УРСР. Адже дії української діаспори привернули увагу урядів, офіційних осіб та громадськості країн Заходу до недотримання прав людини і особливо релігійної свободи в СРСР, стимулюючи їх до активного обговорення і позитивного вирішення цих питань на міжнародному рівні, зокрема, під час переговорів з урядом СРСР⁷.

3. Кампанія з висвітлення правди і вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні.

У 1981 році українська діаспора країн Заходу розпочала великомасштабну міжнародно-інформаційну кампанію щодо дослідження, висвітлення правди та вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні, приурочену до 50-річчя цієї жахливої трагедії українського народу. Активну участь у ній взяли понад 120 громадсько-політичних, релігійних, наукових, жіночих, молодіжних та професійних об'єднань закордонних українців.

Основною метою заходів української еміграції, поряд із вшануванням жертв великої трагедії українського народу, була дискредитація органів влади СРСР перед міжнародним співтовариством. Для цього була розгорнута великомасштабна кампанія української діаспори щодо дослідження, висвітлення правди та вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні, приурочена до 50-ліття жахливої трагедії українського народу. Переважна біль-

шість організацій закордонних українців, таких як СКВУ, УККА, ДЦ УНР в екзилі, СУОА, що взяли активну участь в кампанії, мала в своїх програмних або статутних документах положення згідно з якими метою їх діяльності була боротьба за державну незалежність України. Отже свої дії, пов'язані із відзначенням 50-ліття Голодомору 1932 – 1933 років в Україні, вони розглядали як один із складових елементів боротьби за досягнення державної незалежності України шляхом послаблення свого стратегічного ворога – органів влади СРСР.

Один з активних учасників тих подій американський вчений Джеймс Мейс писав із цього приводу: «Це був час незвичного політичного і громадського прориву, який готувався не одне десятиліття. Українська громада виявила безпрецедентну для неї політичну активність на американській політичній сцені... Найважливішим аспектом цього прориву була його політична складова. Їхній жаль, почуття скривдженості, співчуття до жертв голодоморів та політичних репресій були справжніми. Але вони були абсолютно переконані, що найкращим пам'ятником було би використання цього страждання як зброї боротьби проти радянського режиму з метою самоствердження та як конкретний крок до майбутнього визволення України і, таким чином, продемонструвати, що людські втрати українського народу не були даремними»⁸.

Крім того, кампанія української діаспори щодо дослідження, висвітлення правди та вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні, приурочена до 50-ліття жахливої трагедії українського народу, повинна була покращити становище закордонних українців в країнах їх проживання по аналогії з єврейською громадою, у якої був свій Голокост, а також сконсолідувати українців, надати їм додатковий імпульс в боротьбі з асиміляційними процесами та сприяти підтримці боротьби за відродження державної незалежності України.

Діяльність української діаспори в ході міжнародно-інформаційної кампанії щодо висвітлення правди про Голодомор 1932 – 1933 років в Україні була сконцентрована в декількох напрямках:

- 1). Підготовка наукових праць та проведення міжнародних конференцій, присвячених Голодомору 1932 – 1933 років;
- 2). Організація маніфестацій, мітингів та інших багатолюдних акцій на відзначення цієї трагічної події;
- 3). Організація масштабної інформаційної кампанії в мас-медіа із залученням іноземних PR-агентств, а також підготовкою доку-

ментального фільму про трагедію Голодомору і трансляцію його в країнах Заходу;

4). Залучення офіційних осіб та органів влади країн Заходу до участі в подібній діяльності української громади з метою державного визнання трагедії українського народу шляхом створення Комісії Конгресу США з вивчення Голоду в Україні та Міжнародної комісії з розслідування Голоду в Україні в 1932 – 1933 роках. Робота комісії такого рівня передбачала автоматичне визнання їх висновків міжнародним співтовариством, що надавало величезні можливості українській громаді для їх інформаційного використання та відкривало шлях для висунення звинувачень органам влади СРСР у геноциді українського народу, адже «злочини проти людяності» не мали строку давності.

Кампанія української діаспори щодо висвітлення правди про Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні мала ряд наслідків: по-перше, весь світ дізнався про жахливу трагедію українського народу в контексті прагнень його до державної незалежності.

По-друге, органи влади СРСР були визнані на міжнародному та державному рівні винуватими в організації геноциду українського народу під час якого загинуло за різними оцінками від 4,6 до 10 млн. осіб.

По-третє, органи влади СРСР і УРСР вимушені були визнати сам факт голоду 1932 – 1933 років, чого до цього не було. А вчені в Україні розпочали його вивчення.

По-четверте, інформація про цей жахливий злочин сталінського режиму серйозно підірвала позиції КПРС та КП(б)У в Україні.

По-п'яте, факти Голодомору, підтверджені Міжнародною комісією з розслідування Голоду в Україні в 1932 – 1933 роках та Комісією Конгресу США з вивчення Голоду в Україні та тиражовані в мас-медіа, безсумнівно, сприяли зміні позиції багатьох державних діячів, політиків, науковців і журналістів в бік підтримки права українського народу на відновлення власної незалежної держави.

По-шосте, були значно зміцнені позиції української громади серед суспільств країн свого проживання.

По-сьоме, виявлені факти про Голодомор 1932 – 1933 років, а саме масштаб цієї трагедії надавав національно-демократичним силам в УРСР додаткових аргументів та моральної наснаги в боротьбі за відродження державної незалежності України.

4. Правозахисна діяльність та участь закордонних українців у Гельсінкському процесі.

Українська діаспора країн Заходу вела активну боротьбу за права людини і права української нації в УРСР. Вона трактувалася як видозмінена форма боротьби за відродження державної незалежності України. Українські правозахисні організації в країнах Заходу здійснили відчутний тиск на органи влади, громадськість та мас-медіа США, Канади та країн Західної Європи під час розвитку Гельсінкського процесу з метою здобути їх підтримку та підняти питання дотримання прав людини в Україні під час переговорів з СРСР наприкінці 70-х – на початку 90-х років ХХ століття.

Необхідно відмітити, що правозахисна діяльність закордонних українців вела до поступової «ерозії» радянської системи. Під час більшості суттєвих міжнародних заходів піднімалося питання недотримання органами влади СРСР взятих на себе зобов'язань згідно з, підписаним керівниками цієї країни, Заключним Актом Гельсінкської конференції. Це «псувало» на весь світ міжнародний імідж Радянського Союзу та його лідерів.

Привабливість комуністичного шляху розвитку, який СРСР пропагував у багатьох інформаційних кампаніях, розрахованих передусім на Захід і країни Третього Світу, нівелювалася повідомленнями закордонних українців про відверте «нехтування» тоталітарним режимом правами людини, наявність політ'язнів, відсутність свободи віросповідання та насильницьке насадження в Радянському Союзі атеїстичного світогляду. Тим більше, що інформація надана українською діаспорою оприлюднювалася, досить часто, високопосадовцями країн Заходу, зокрема, першими особами США і Канади.

Звичайно, все це було важливим елементом «холодної війни», яку закордонні українці завдяки своїм зусиллям обернули на користь українського народу та своєї країни. Необхідно підкреслити, що закордонні українці стали тим «рупором», який підняв на міжнародному рівні проблему з недотриманням прав людини в УРСР. Це відчутно сприяло становленню демократії та досягненню державної незалежності України.

Дії української діаспори увінчалися успіхом, про що свідчить реакція міжнародної спільноти та її тиск на органи влади СРСР для позитивного вирішення питань, які піднімали зарубіжні українці під час міжнародних конференцій НБСЄ, МЗС, дипломатичні представництва при ООН, правозахисні організації та мас-медіа захід-

них країн постійно піднімали проблему порушення прав людини в СРСР, прямо чи опосередковано здійснюючи тиск на органи влади Радянського Союзу з метою її вирішення. Це дало свої результати. Політика СРСР в галузі дотримання прав людини зазнала суттєвих змін. Радянський Союз, як активний учасник Гельсінкського процесу, почав виконувати взяті на себе зобов'язання у гуманітарній сфері.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. були звільнені останні політв'язні. Зокрема, у 1988 році завдяки особистому втручанню Президента США Рональда Рейгана та наполегливим зусиллям української громади в світі, органи влади СРСР звільнили Левка Лук'яненка та Юрія Шухевича. В листопаді 1990 року був випущений на свободу останній український політв'язень Богдан Климчак. В 1989 – 1990 роках в УРСР були легалізовані УГКЦ і УАПЦ та отримало реальне законодавче забезпечення право на свободу віросповідання. Реальним результатом стали законодавчі зміни в СРСР, припинення порушення прав людини та релігійної свободи в УРСР, звільнення ряду ув'язнених українців, започаткування самостійної участі України, як незалежної держави у Гельсінкському процесі на початку 90-х років ХХ століття⁹.

5. Допомога національно-демократичним силам в УРСР.

Наприкінці 80-х років ХХ століття для закордонних українців все більш очевидними ставали зміни, які відбулися в СРСР та країнах соціалістичного табору. Серія «оксамитових» революцій, які прокотилися країнами Центрально-Східної Європи, а також вихід країн Балтії з СРСР, засвідчили українські діаспори, що подібне можливе і в Україні. Хід Гельсінкського процесу та тиск органів влади країн Заходу на СРСР щодо виконання підписаних міжнародних угод в галузі прав людини, зокрема, релігійної свободи, свободи слова, політичних переконань, допуску на вибори спостерігачів від іноземних країн, вільного обміну інформацією, свободи зібрань, призвели до серйозних змін в Радянському Союзі. Цьому значно сприяла нова політика «перебудови» та «відкритості» проголошена радянським керівництвом на чолі з Михайлом Горбачовим. В УРСР з'явилася серйозна опозиційна сила у вигляді Народного Руху України.

Все це ставило перед українською діаспорою, яка прагнула до створення незалежної демократичної України ряд першочергових завдань.

По-перше, надати необхідну матеріальну, інформаційну та мо-

ральну підтримку опозиції в УРСР що прагнула до демократії та державної незалежності України, адже їй протистояла могутня державна машина.

По-друге, сприяти прозорості виборчого процесу, використовуючи для цього Конференції НБСЕ та свої зв'язки серед органів влади, в першу чергу США і Канади. Адже фальсифікація волевиявлення виборців, поряд із нерівномірним доступом до мас-медіа давали представникам панівної Комуністичної партії України можливість безкінечно утримувати владу в своїх руках. Практика країн Центрально-Східної Європи та Балтії свідчила про необхідність усунення цієї партії від влади задля подальшого демократичного та суверенного розвитку країни.

По-третє, необхідно було переконати органи влади країн Заходу у потребі визнання державної незалежності України, якщо український народ або органи влади УРСР врешті приймуть таке рішення, а також сприяти формуванню владних інституцій та зовнішньої і внутрішньої політики нової демократичної Української держави.

По-четверте, закордонні українці повинні були приділити велику увагу зміцненню національної самосвідомості українців, зміні їхніх ідеологічних переконань, заміні проросійського домінуючого комуністичного атеїстичного світогляду на національно-демократичний та релігійний завдяки інформаційно-пропагандистській діяльності.

Саме тому в 1989 – 1990 роках у країнах Північної Америки та Австралії формуються Комітети допомоги Україні, Товариства прихильників Руху, створюється Народний фонд допомоги Україні, діяльність якого була спрямована на допомогу Народному Руху України, а також дітям Чорнобиля.

В УРСР, за допомогою туристів і спеціальних кур'єрів, від закордонних українців поступали значні обсяги іноземної валюти «кешем», яка обмінювалася на «чорному ринку» по фантастично високому обмінному курсу, зважаючи на не конвертованість радянських рублів та згодом використовувалася для фінансування штабів Народного Руху, активістів, організації мітингів, виготовлення агітаційної поліграфічної продукції. Крім того, поставлялася необхідна навчальна і наукова література, розроблена вченими та громадсько-політичними діячами діаспори. Багато праць висвітлювали кардинально інший, відмінний від прийнятого в СРСР, підхід до історії України та її тогочасного становища. Вони використовувалися для навчання активістів Руху та створення дискусійних груп, які проводили агітацію за демократичний розвиток і державну незалежність

України.

Здійснювалася підтримка, з боку канадського, австралійського та американського крайових комітетів допомоги Україні, незалежних україномовних мас-медіа в Україні що стояли на державницьких позиціях.

Сума коштів виділених закордонними українцями на укомплектування опозиційних структур в Україні комп'ютерною технікою перевищувала суму в 300 тис. доларів США. На той час це був еквівалент 15 млн. радянських карбованців. Величезні на той час кошти. Половину цих коштів (150 тис.) надала українська діаспора США. По-суті закордонні українці повністю сформували технічну та майже повністю видавничу і матеріальну базу НРУ. З діаспорних коштів оплачувалися візити лідерів національно-демократичних сил в США, Канаду, країни Західної Європи і Австралію, а також перебування емісарів громадсько-політичних організацій української еміграції в УРСР¹⁰.

Непересічне значення для становлення державної незалежності України, мала діяльність закордонних українців спрямована на формування позитивної громадської думки в Україні щодо цього питання. Найяскравіше це проявилось під час підготовки і проведення всенародного референдуму 1 грудня 1991 року, який мав підтвердити Акт про державну незалежність України, прийнятий Верховною Радою УРСР 24 серпня 1991 року. Народний Рух України ініціював створення Громадської Ради «Референдум», яка повинна була популяризувати серед українців ідею державної незалежності України. Її співголовами стали письменник Іван Драч та ректор КПІ Петро Таланчук¹¹. Проте, для проведення задекларованої діяльності були потрібні кошти. Тим більше, що паралельно з референдумом проходили і перші загальнонаціональні вибори Президента України.

9-10 жовтня у будинку Спілки письменників України пройшли консультації між керівництвом НРУ, Громадської Ради «Референдум» та представниками української громади США. Трохи раніше аналогічні переговори пройшли з канадськими українцями.

НРУ потребував на проведення агітаційної кампанії щодо підтримки державної незалежності України трохи більше 10 млн. радянських рублів (268 тис. дол. США). Закордонні українці пообіцяли надати необхідні кошти. Проте, вони наполягли, щоб гроші в першу чергу йшли на пропаганду участі в голосуванні, нейтралізацію політичної пропаганди щодо неучасті в референдумі або не під-

тримки державної незалежності України, проведення спостереження за чесністю голосування та підрахунком голосів¹².

Незважаючи на формальне невтручання закордонних українців у президентські перегони в Україні, можна стверджувати, що їх фінансова допомога йшла в тому числі і на підтримку опозиційних кандидатів. Адже ідея підтримки проголошення державної незалежності України була домінуючою в передвиборчій агітації опозиційних політиків, зокрема, В. Чорновола й І. Юхновського. Крім того, забезпечення спостереження за чесністю проведення голосування та підрахунку голосів стосувалося як референдуму так і президентських перегонів.

Іншими словами за гроші закордонних українців під виглядом референдуму неофіційно фінансувалися передвиборчі заходи, діяльність агітаційних груп та спостерігачів на виборах. Гроші поступали безперервно. В США і Канаді були проголошені збіркові акції. За шість тижнів тільки українська громада США надала на підтримку референдуму майже 204 тис. дол. США. Приблизно таку ж суму надала і українська діаспора Канади. Якби часу було більше, допомога вимірялася б мільйонами доларів. Проте й цих грошей з лихвою вистачило на всі організаційні заходи. У січні 1992 року канадські і американські українці після перевірки бухгалтерії НРУ засвідчили, що зловживань не було. Гроші пішли на потреби України¹³. Тим більше, що результат референдуму – понад 90% голосів за українську незалежність, продемонстрував перед українською громадою країн Заходу ефективність діяльності НРУ.

Важливим аспектом діяльності української діаспори було добитися визнання з боку органів влади країн Заходу державної незалежності України в разі її проголошення українським народом. З органами влади Канади в цьому напрямку проблем було значно менше, зважаючи на значний вплив української громади в канадському суспільстві та Консервативній партії Канади, яка перебувала в той час при владі. Проте, політику країн Заходу визначали, в першу чергу, США. Тому українська громада цієї країни розгорнула активну діяльність з метою переконати керівництво країни в необхідності підтримки державної незалежності України. На початку 90-х років XX століття українська громада США чітко поставила перед керівництвом цієї північноамериканської країни питання про необхідність визнання державної незалежності України. Це було представлено як стратегічний пріоритет в діяльності української громади цієї держави. Успішну діяльність в цьому напрямку вели

УККА, УАКР, Державний центр УНР в екзилі, ККДУ США, ІСНО, СУВФ, УДР, «Україна 2000». Активно діяла з метою визнання державної незалежності України з боку уряду країни і українська громада Австралії¹⁴.

Програш опозиційних кандидатів на виборах, через деякий час, з лихвою компенсувався національно-демократичною політикою, яку почав проводити новообраний президент України Леонід Кравчук. Призупинення, а згодом заборона діяльності КП(б)У, призначення на ряд провідних посад в державі представників національно-демократичних сил, а також підписання Біловезьких угод, які призвели до ліквідації СРСР, зробили його досить популярним в середовищі української діаспори. Цьому сприяли і розповіді Леоніда Кравчука про те, як в дитинстві він збирав гроші для УПА. Комуністичне минуле нової української влади відійшло на другий план.

Закордонні українці їй повірили. 24 серпня 1992 року останній Президент УНР в екзилі Микола Плав'юк на чолі делегації Державного центру УНР в екзилі передав владні регалії УНР Президенту України Леоніду Кравчуку. Державний Центр УНР в екзилі припинив своє існування¹⁵. Це свідчило про визнання закордонними українцями легітимності нового українського керівництва та відродженої Української держави. По-суті цей акт засвідчив поєднання державних традицій УНР і УРСР в новій Українській державі.

Підсумовуючи все вищесказане, необхідно відмітити значний внесок української діаспори країн Заходу у поширення демократії та здобуття державної незалежності України. Зусилля закордонних українців, передусім, були спрямовані на проведення масштабних міжнародно-інформаційних кампаній спрямованих на захист прав людини, поширення в країнах Заходу правдивої історії України, дискредитацію радянської влади. Важливе значення в боротьбі за демократію та державну незалежність України належало також допомозі з боку організацій зарубіжних українців національно-демократичним силам в УРСР, а також лобіюванню питання про визнання державної незалежності України перед органами влади країн Заходу.

Серед перспективних напрямків подальших досліджень висвітлення участі закордонних українців у процесі розбудови незалежної демократичної України.

Джерела та література:

¹ Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради

України 28 черв. 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – С. 6.

² Виступ Президента України Віктора Ющенка на зустрічі з представниками української громади м. Чикаго 5 квітня 2005 р. // Офіційне Інтернет-представництво Президента України.

³ План першочергових заходів щодо розвитку зв'язків з українцями, які проживають за межами України, із збереження, захисту та популяризації культурних надбань українства у світовому цивілізованому просторі на 2008 – 2009 роки. Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2008 року № 668-р.

⁴ На скрижалях історії: З історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другій половині 1940 – 1980-ті роки. Зб. док. та матеріалів. Кн. 1 / Упоряд.: О.Г. Бажан, Ю.З. Данилюк, П.Т. Тронько. – К., 2003. – 862 с. Рудницький Яр. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2 роками / Я. Рудницький. – Оттава, 1994. – 96 с.; Городиський Зенон. Українська Національна Рада. Історичний нарис / З. Городиський. – Київ: Видавничий дім «КМ Academia», 1993. – 98 с.; Маруняк Володимир. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т. 1 Роки 1945 – 1951 / В. Маруняк. – Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1985. – С. 429; Паньківський Кость. Від комітету до Державного Центру / К. Паньківський. – Нью-Йорк – Торонто, 1968. – 287 с.; Прокоп Мирослав. Меморіал УНР і УГВР на мировій конференції в Парижі / М. Прокоп // Сучасність. – 1987. – Ч. 10. – С. 74-93; Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: статті і матеріали / під ред. Л. Винара і Н. Пазунок. – Філадельфія – Київ – Вашингтон: Фондація ім. С. Петлюри в США, вид-во «Веселка», 1993. – 493 с.; Маркусь В. Українські політичні партії на еміграції в 1945 – 1955 роках / В. Маркусь // Сучасність. – Мюнхен. – 1984. – Ч. 10. – С. 64-70; Панченко Олександр. Організація українських націоналістів за кордоном в контексті українського державотворення / О. Панченко. – Видавництво «Гадяч», 2003. – 466 с.; Панченко Олександр. Українська головна визвольна рада – Закордонне Представництво УГВР – Генеральний секретаріат Закордонних справ УГВР – Середовище УГВР / О. Панченко. – Видавництво «Гадяч», 2004. – 420 с.; Киричук Ю. Українські емігрантські партії повоєнного часу (1945 – кінець 1950-х років) / Ю. Киричук // Вісник Львів. ун-ту. Серія: історія. – 2002. – Вип. 37/1. – С. 364-378; Галамай Степан. Конференції закордонних частин ОУН в Міттенвальді / С. Галамай // Міттенвальд 1946 – 1951. З нагоди 50-ліття Таборів Українських Біженців в Міттенвальді, Німеччина. – Воррен – Мічиган, 2001. – С. 165-167.

⁵ Недужко Ю.В. Погляди Президента УНР в екзилі Миколи Лівницького (1967 – 1989) на проблему відродження незалежної демократичної

України / Ю.В. Недужко // Література та культура Полісся. – Вип. 27. Регіональна історія та культура в українському та східноєвропейському контексті / Відп. ред. і упорядник Г.В. Самойленко. – Ніжин: Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – С. 183-187; Недужко Ю.В. Європейські політичні процеси та перспективи відродження незалежної демократичної України в працях Президента УНР в екзилі Миколи Лівичького / Ю.В. Недужко. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – С. 64; Недужко Ю. Створення і діяльність Державного центру УНР в екзилі (1945 – 1955) / Ю. Недужко // Національні Рухи Опору в Східній і Центральній Європі кінця 1930-х – середини 1950-х років: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2005. – С. 171-177; Недужко Ю. Взаємодія Державного центру УНР в екзилі з міжнародними організаціями та органами влади країн Заходу / Ю. Недужко // Тези доповідей Першої Міжнародної Наукової Конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті» 8-10 березня 2006 року, м. Львів, Україна, 2006. – С. 32-35; Недужко Ю.В. Формування українського національного-визвольного руху в еміграції (1945 – 1950 рр.) / Ю.В. Недужко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). – Вип. 30. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 318-328; Недужко Ю.В. Міжнародна діяльність Державного центру УНР в екзилі наприкінці 40-х – на початку 50-х років ХХ століття / Ю.В. Недужко // Літературно-мистецький, публіцистичний та науково-популярний щомісячник «Бористен», 2005. – №12. – С. 14-16; Недужко Ю. В. Державний центр УНР в екзилі: боротьба за демократію та незалежність України / Ю.В. Недужко // Український вимір. Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. – Ч. 4. – Кн. 1. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – С. 129-147; Недужко Ю. Жіночі організації української діаспори в контексті боротьби за відродження незалежної демократичної України (сер. 40-х – 50-ті рр. ХХ ст.) / Ю. Недужко // Спільний проект Національного університету «Києво-Могилянська Академія» і видавництва «Мандрівець». Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець», 2006. – №1. – С. 23-29; Недужко Ю.В. Внесок вчених української діаспори у відродження державної незалежності України / Ю.В. Недужко // Спільний проект Національного університету «Києво-Могилянська Академія» і видавництва «Мандрівець». Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець», 2006. – №3. – С. 31-36; Недужко Ю.В. Боротьба української діаспори США за відродження державної незалежності України (кінець 50-х – початок 60-х рр. ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Спільний проект Національного університету «Києво-Могилянська Академія» і видавництва «Мандрівець».

Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець», 2006. – №4. – С. 55-61; Недужко Ю.В. Взаємодія Державного центру УНР в екзилі та Американського комітету визволення від більшовизму в інтелектуальній альтернативі СРСР (в першій половині 50-х років ХХ століття) / Ю.В. Недужко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). – Вип. 33. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 316-328; Недужко Ю.В. Культурні ініціативи інтелігенції української діаспори в контексті боротьби за відродження державної незалежності України (кінець 50-х – друга половин 60-их років ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вип. XXI. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2006. – С. 299-304; Недужко Ю.В. Взаємодія об'єднань української діаспори країн Заходу та Американського комітету визволення від більшовизму в 50-х – 60-х роках ХХ ст. / Ю.В. Недужко // Український вимір. Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. – Випуск п'ятий. – Ніжин – Київ: НДУ ім. М. Гоголя, 2006. – С. 28-33; Недужко Ю.В. Діяльність української діаспори Канади щодо відродження державної незалежності України (кін. 40-х – сер. 60-х рр. ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк: Вежа, 2007. – №1. – С. 282-287; Недужко Ю.В. Діяльність української діаспори в США по відродженню державної незалежності України (сер. 40-х – сер. 50-х рр. ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин: Збірник наукових праць пам'яті доктора історичних наук, професора Пархомчука Станіслава Максимовича / Відп. ред. В.А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – С. 75-84; Недужко Ю.В. Євроінтеграційний курс зовнішньополітичної діяльності Державного центру УНР в екзилі (1948 – 1960 рр.) / Ю.В. Недужко // Європейські інтеграційні процеси і транскордонне співробітництво: Тези доповідей III Міжнародної наук.-практ. конф. студ., аспірантів і молодих науковців, Луцьк, 18-19 трав. 2006 р.: У 2-х т. / Уклад. В.І. Лажнік, С.В. Федонюк. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2006. – Т. 1. – С. 23-26; Недужко Ю.В. Інформаційна діяльність Державного центру УНР в екзилі в другій половині 50-х років ХХ століття / Ю.В. Недужко // Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-красназничої конференції присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. У двох томах. Том 2: Всесвітня історія. Спеціальні історичні дисципліни. Політологія. Міжнародні відносини. – Чернівці: Книга XXI, 2006. – С. 257-262; Недужко Ю.В. Інформаційна діяльність Дер-

жавного центру УНР в екзилі наприкінці 40-х – на початку 50-х років ХХ століття / Ю.В. Недужко // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 15: Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 274-281; Недужко Ю.В. Діяльність української політичної еміграції Західної Європи по відродженню незалежної демократичної України (сер. 40-х – кін. 50-х рр. ХХ століття) / Ю.В. Недужко // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 16: Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – С. 237-250; Недужко Ю.В. Державний центр Української Народної Республіки в екзилі (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) / Ю.В. Недужко. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. – С. 90; Недужко Ю.В. Освітньо-виховні аспекти діяльності української діаспори країн Заходу в контексті боротьби за державну незалежність України (середина 40-х – 80-ті роки ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей на пошану професора П.П. Гузенка / Відп. ред. В.М. Даниленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – Вип. 12. – С. 416-433; Недужко Ю.В. Культурна діяльність СКВУ в контексті боротьби за відродження державної незалежності України (кінець 60-их – початок 80-их років ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Український вимір. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: історичні пошуки, еміграційні явища, культурно-мистецькі набутки, функціонування наукових установ». – Випуск шостий. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – С. 132-135; Недужко Ю. Українська діаспора США в боротьбі за демократію та державну незалежність України (сер. 50-х – кін. 60-х рр. ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Україна в нас єдина: Матеріали засідань наукових секцій IV Всесвітнього форуму українців, 18-20 серпня 2006 р. м. Київ / Уклад. Д.В. Павличко, В.М. Зуєв, Л.М. Кононко – К.: Екопаксервіс, 2007. – С. 211-215; Недужко Ю. Боротьба української діаспори країн Заходу за відродження державної незалежності України в середині 40-х – на початку 90-х років ХХ ст. / Ю.В. Недужко // Тези доповідей Другої Міжнародної науково-практичної конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті» 18-20 червня 2008 року, м. Львів, Україна, 2008. – С. 126-127.

⁶ Недужко Ю.В. Тисячоліття хрещення Руси-України. Відзначення світовою громадськістю всесвітньо-історичної події / Ю.В. Недужко. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2003. – С. 96-98.

⁷ Недужко Ю.В. Українська діаспора Західної Європи в кампанії по відзначенню тисячоліття хрещення Руси-України / Ю.В. Недужко

// Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк: Вежа, 2000. – №3. – С. 32-36; Недужко Ю.В. Роль засобів масової інформації в кампанії української діаспори по відзначенню Тисячоліття хрещення Руси-України / Ю.В. Недужко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 5. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – С. 205-212; Недужко Ю.В. Участь організацій української діаспори країн Заходу в підготовці кампанії з відзначення тисячоліття хрещення Руси-України (кін. 70-х – поч.80-х рр. ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк: Вежа, 2001. – № 5. – С. 48-52; Недужко Ю.В. Відзначення тисячолітнього ювілею християнства та лібералізація релігійного життя в СРСР / Ю.В. Недужко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. – Вип. 19. – Київ – Донецьк: Інститут історії України НАН України, 2001. – С. 320-331; Недужко Ю.В. Українська діаспора та відзначення тисячоліття хрещення Руси-України в шкільному курсі історії / Ю.В. Недужко // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сільська школа: Традиції та новаторство». 24-25 жовтня 2000 року. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – С. 96-102; Недужко Ю.В. Тисячоліття хрещення Руси-України. Відзначення світовою громадськістю всесвітньо-історичної події / Ю.В. Недужко. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2003. – С. 200.

⁸ Мейс Дж. Відзначення українською діаспорою 50-річчя голодомору / Дж. Мейс // Голод 1932 – 1933 років в Україні: причини та наслідки. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 798.

⁹ Недужко Ю.В. Боротьба української діаспори Канади за права людини та незалежність України (кін. 60-х – поч. 80-х рр. ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Наука, релігія, суспільство. – ІІІІ МОНУ і НАНУ «Наука і освіта», 2005. – №2. – С. 43-48; Недужко Ю.В. Діяльність Світового Конгресу Вільних Українців щодо забезпечення свободи і демократії в Україні. 1969 – 1979 / Ю.В. Недужко // Спільний проект Національного університету «Києво-Могилянська Академія» і видавництва «Мандрівець». Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець», 2007. – №2. – С. 40-46; Недужко Ю.В. Інформаційна діяльність Світового Конгресу Вільних Українців наприкінці 60-х – в 70-х рр. ХХ ст. / Ю.В. Недужко // Спільний проект Національного університету «Києво-Могилянська Академія» і видавництва «Мандрівець». Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець», 2007. – №3. – С. 44-49; Недужко Ю.В. Боротьба української діаспори країн Заходу за права людини в Україні (середина 70-х – початок 80-х рр. ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Спільний проект Національного університету «Києво-Могилянська Академія» і видавни-

цтва «Мандрівець». Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець», 2007. – №6. – С. 14-20; Недужко Юрій. Правозахисна та державотворча діяльність української діаспори в умовах Гельсінкського процесу наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. / Ю.В. Недужко // Спільний проект Національного університету «Кієво-Могилянська Академія» і видавництва «Мандрівець». Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець», 2008. – №2. – С. 55-62; Недужко Ю.В. Боротьба української діаспори країн Заходу за права людини в Україні (середина 80-х – початок 90-х рр. XX ст.) / Ю.В. Недужко // Спільний проект Національного університету «Кієво-Могилянська Академія» і видавництва «Мандрівець». Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець», 2008. – № 3. – С. 55-62.

¹⁰ Інтерв'ю автора з Почесним головою УВКР Михайлом Горинем.

¹¹ Інтерв'ю автора з Головою Товариства «Україна-Світ» Іваном Драчем.

¹² Тобі, Україно. Історія Координаційного Комітету Допомоги Україні в США 1991 – 2003. – Упорядкування Оксани Сліпущко. – Київ: «Аконіт», США – Україна, 2004. – С. 34-35.

¹³ Там само. – С. 38.

¹⁴ Лаврівський Любомир. Зовнішні зв'язки українців в Австралії / Л. Лаврівський // Українці в Австралії. Том 2. – Союз Українських Організацій Австралії, Мельбурн, 1998. – С. 178-199.

¹⁵ Плав'юк Микола. Роль Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі у відродженні української державності / М. Плав'юк // У майбутнє – в ім'я України! Матеріали III Всесвітнього форуму українців, 18-20 серпня 2001 р.